

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

Сучасну епоху історії людства по праву можна назвати ерою "інформаційного суспільства", яка відображає об'єктивну тенденцію нового витка еволюції цивілізації, пов'язаного із появою нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, нових потреб та нового стилю життя. Для цього суспільства об'єктом управління стають не матеріальні цінності, а символи, ідеї, образи, інтелект, знання. По суті, інформаційне суспільство – це суспільство, де більшість працюючих зайнято виробництвом, переробкою та реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань [17,5]. Вступ суспільства в "інформаційну еру" передбачає набуття ним цілком певних ознак, пов'язаних із поширенням інформації, множинністю каналів їх донесення до користувача, впливом її змісту і форми на всі сфери життя суспільства [13,82].

Світ зрозумів, що інформація перетворилась в реальну виробничу силу, основний інструмент управління критично важливими структурами суспільства і держави. Відомий футуролог О.Тофлер писав, що "інформаційне суспільство робить більше, ніж просто прискорює наші інформаційні потоки; воно перетворює глибинну структуру інформації, від якої залежать наші повсякденні дії" [20,143].

Особливістю сьогоdnішнього періоду є те, що стабільність усюди поступається місцем нескінченним змінам. Складність від нині полягає не у дефіциті інформації, а навпаки, у її стрімко зростаючому потоці [23,5]. Нині очевидно, що інформаційна цивілізація змінює не просто статус, обсяг та форми подачі інформації, а й різко розширює її негативні можливості. Глобалізація інформаційного простору позбавляє держави можливості ізоляції від небажаних та шкідливих інформаційних потоків ззовні. За Ароном, "інформація стає зброєю у тому випадку, коли вона адресується до народів

держави понад головами її правителів і ламає монополію, на яку претендує держава [1,169].

Нові можливості використання інформації у сучасному суспільстві призвели до появи такого виду боротьби, як інформаційні війни. Сьогодні війна може досягати своєї мети і без застосування військової сили, насамперед через економічну, дипломатичну, психологічну та інформаційну боротьбу. Тисяколітній досвід людства по веденню воєн, безглузді людські жертви та руйнування, накопичення ядерних арсеналів до критичної межі поступово призвели до переоцінки традиційного поняття "війна". Тому на перше місце у міжнародному протистові вийшла саме невоєнна агресія. Арон писав, "що мета кожної великої держави полягає в тому, щоб перемогти іншу державу без війни, а не перемогти її будь-що" [1,549].

Парадоксально, але неосяжний розвиток техніки повертає війну до її суті як випробування людських воель та розуму, коли взаємне безсилля великих держав робить неможливими прямі конфлікти між ними і водночас розширює простір боротьби за душі людей і суспільну свідомість. Перевагу людського інтелекту над фізичною силою розумів свого часу Наполеон Бонапарт, який казав: "У світі є тільки дві сили: меч і розум. І з часом меч завжди зазнає поразки від розуму" [13,81]. Військовий теоретик XIX ст. Клаузевіц писав, "що війна – це акт насилля, який має за мету примусити противника виконати нашу волю" [6,13].

Сучасні науковці питання інформаційних воєн стали широко обговорювати і вивчати починаючи з 90-х рр. XX ст. Знаючи на короткий час досліджень у цій сфері, вченим ще не вдалося виробити загальноприйнятої термінології, яка б дала можливість обмірковувати вплив інформаційних технологій на військові дії. Сам термін "інформаційна війна" має кілька значень, зокрема:

1. Інформаційна війна – це дії, що застосовуються для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи противника з одночасним укріпленням і захистом власної інформації та

інформаційних систем (Дирекція інформаційних військ Міністерства оборони США) [15,17].

2. Інформаційна війна – це комунікативна технологія по впливу на масову свідомість з короткотривалими та довготривалими цілями (Г.Почепцов) [15,20].
3. Інформаційна війна – це інформаційне протиборство з метою нанесення шкоди важливим структурам противника, підриву його політичної та соціальної системи, а також дестабілізації суспільства та держави противника (А. Крутських, О.Федоров) [8,37].
4. Інформаційна війна – це нефізична атака на інформацію, інформаційні процеси та інформаційну інфраструктуру (Д.Альберте) [15,406].

Слід зауважити, що інформаційні війни задають два напрямки формування можливостей інформаційних нападів – технічний та гуманітарний (психологічний). У першому випадку головними об'єктами впливу та захисту виступають різні інформаційно-технічні системи, у другому – сама людина, її морально-психологічний стан, свідомість. Якщо психологічні операції існують та активно застосовують досить давно, то технічні засоби з'явилися починаючи з 80-х рр. ХХ ст., коли почалася друга військово-технічна революція. Але для них є спільним те, що вони засновані на ідеї опосередкованого впливу на матеріальний світ через світ інформаційний [9,47]. Технічні та гуманітарні складові інформаційних воєн можуть застосовуватися як окремо одні від одних, так і в поєднанні між собою, в залежності від поставленої мети та завдань кожної операції по застосуванню інформаційних технологій.

В області технічної інформаційної війни виділяють такі варіанти атакуючої інформаційної зброї як комп'ютерні віруси, логічні бомби, засоби заглушки інформаційного обміну в телекомунікаційних сітках, помилки, які закладаються в програмне забезпечення [15,81]. Початок активного застосування технічних новинок під час прямих військових дій відносять до американо-іракської війни 1991 р. У ході цієї війни вперше одну з вирішальних ролей відіграло програмно-математичне забезпечення військової техніки, зокрема радіолокаційні системи французького концерну "Томпсон"

[9,48]. Під час операції "Буря в пустелі" тільки британські ВПС використали понад 1000 керованих авіаційних бомб, а стратегічні бомбардувальники США зробили 35 пусків керованих ракет по найважливіших об'єктах Іраку. В 1998 році в ході операції "Лис у пустелі" в тому ж Іраці 80 % успішних уривень іракських військових об'єктів були здійснено із застосуванням високоточної зброї [21,64].

Сьогодні є очевидним, що роль інформації з погляду на її вплив на хід і завершення воєнних дій настільки значна, що дозволяє говорити про інформаційну складову збройної боротьби. Звідси випливають деякі характерні особливості сучасних воєн:

- обмежене використання живої сили;
- перемога може досягатись тільки розгромом економічного потенціалу противника;
- збільшення тривалості підготовчих і зменшення періоду активних дій;
- безконтактність, що дає можливість вести війну тією зброєю, яка була накопичена для досягнення стратегічних і політичних цілей;
- збільшення розриву в можливостях засобів ураження і захисту;
- підвищення ролі космосу та радіоелектронної боротьби та інші [21,66; 12,128-130].

При фізичному (технічному) варіанті інформаційних технологій мова йде про знищення об'єктів чи інші варіанти припинення їх нормального функціонування. Для гуманітарних технологій характерним є збереження функціонування системи, але з виведенням її на інший потрібний рівень шляхом зміни входних сигналів. Г.Почепцов вважає, що головною відмінністю інформаційної війни в її гуманітарному аспекті є опора на поняття комунікативного резонансу, коли рівень впливу на об'єкт є набагато меншим за одержаний в результаті ефект [15,58].

У залежності від рівня охоплення аудиторії, У.Швартау – один із апологетів сфери інформаційних воєн у США – виділяє три рівні інформаційних воєн:

1. Інформаційна війна проти окремої особи, куди відносяться впливи на її психіку та можливі маніпуляції з інформацією про минуле індивіда.
2. Інформаційна війна на рівні організацій – будь-яку сучасну компанію легко вивести із ладу за допомогою атаки на її інформаційну систему.
3. Глобальна інформаційна війна – це найвищий і найскладніший рівень, який потребує великих затрат ресурсів [16,58].

Інформаційна війна не тільки робить більш сильний акцент на аудиторії, вона також направлена на пошук точок "вразливості" масової свідомості, точок резонансу і типів каналу. "Вразливість" створює систему входу, в той час як "резонанс" задає систему руйнування на випадок психологічних операцій. "Вхід" в систему також забезпечується пошуком тих чи інших подразників. Так під час Другої світової війни на американсько-японському відрізку бойових дій листівки прикрашалися зображенням напівгоголених дівуль (подразник) для того щоб їх солдати піднімали. На іншій стороні було пропандистське повідомлення, яке повинно не тільки ввійти у свідомість солдат, а й поширитися в ній [15,38-39].

На масовому рівні застосування інформаційних операцій має за мету виведення людей з їх раціонального стану, коли їхня свідомість переходить на емоційний рівень і позбавляється багатьох соціальних обмежень ("синдром натовпу"). Інформаційний тиск прагне викликати примітивні відносини у групі, коли окремі індивід не в змозі адекватно оцінити та виявити напрями інформаційної атаки на нього. Для психіки людини стають характерними ознаки "стадного інстинкту", який посилює потяг до несанкціонованих типів поведінки. Людина стає "керованою" без жодних ознак фізичного впливу, а її поведінка направляється у потрібне для противника русло. Дії особи уподібнюються до дій тваринного стада, влучну характеристику якого дав відомий філософ Ф.Ніцше: "Поглянь на стадо, яке пасеться навколо тебе: воно не знає, що таке вчора, що таке сьогодні, воно скаче, жує траву, відпочиває, перетравлює їжу, знову скаче, і так зранку до ночі, з дня на день, тісно прив'язане у своїй радості та стражданнях до

«товна миттєвості і тому не знаючи ні меланхолії, ні перенасичення» [11,19].

Як бачимо, інформаційні війни в даному випадку направлені на уведення певних елементів некерованості соціальної системи зсередини. Переведення на нові моделі поведінки є досить небезпечним для системи, особливо коли в управління включається потужне зовнішнє джерело впливу [15,32-33].

Ефективність інформаційної маніпуляції визначається відсотком суб'єктів, які піддалися переконанню. Цьому можуть сприяти такі фактори:

- 1) професіоналізм програмістів-розробників інформаційних операцій;
- 2) інтенсивність і тривалість повідомлень;
- 3) характер втовкмачуваної інформації;
- 4) психологічний стан та загальна інформованість адресантів;
- 5) кількість використаних альтернативних джерел інформації [3,148].

Одним із завдань інформаційної війни є зміна або заміна внутрішнього світу і ідей, переконань, стереотипів мислення людини. Відомий психоаналітик Е.Фром писав, що людині потрібна система ціннісних орієнтацій та координат, інакше карта його природного і соціального світу, без якої він може заблукати і втратити здатність діяти цілеспрямовано і послідовно. Не має жодної культури, яка б могла обійтися без подібної системи [24,287]. Коли одна із основних цінностей суспільства стає несумісною з деякими головними цінностями іншого суспільства, уся система одного стає несумісною із системою іншого. Якщо несумісність виникає всередині суспільства між його частинами або членами, результатом стає громадянська війна. Якщо ослаблення гармонії торкається систем цінностей різних систем, результатом є міжнародна війна [19,140-141].

Ріст інтенсивності інформаційних обмінів між різними культурами та цивілізаціями призвів до збільшення конфліктів у світі. Усвідомивши, що адекватної військової відповіді провідним державам світу сьогодні не в змозі дати ніхто, країни-

ізгої та міжнародні злочинні групи, в тому числі й терористичні організації почали вести власні інформаційні війни, використовуючи таку головну характеристику інформаційної зброї як її асиметричність. Парадокс полягає в тому, що, наприклад, США, будучи найбільш розвинутою країною інформаційного століття та найбільш сильною інформаційною військовою силою, є в той же час найбільш вразливою для ефектів інформаційної війни, особливо для дій, віддалених від безпосереднього театру військових дій [15,356].

Події 11 вересня 2001 р. засвідчили не тільки нові ознаки постгеополітичної реальності, переорієнтування складових безпеки держави та особи, а й новий виток інформаційних воєн, поштовхом до яких стали численні теракти у всьому світі. Інформаційна відкритість сучасних електронних комунікацій зробила їх легковразливими для різних форм прояву інформаційного екстремізму. Увага суспільства знову зосередилася на інформаційних загрозах і викликах [18,7].

Теракти у США стали не тільки асиметричною відповіддю ісламських терористів, вони показали негаразди всередині самих США. Як писав Бердяєв, “зло війни є знаком внутрішньої хвороби людства. Війна не створила зло, вона лише виявила його” [2,153]. Свого часу американський сенатор Дж.Фулбрайт застерігав про “оп’яніння силою”, як про психологічну необхідність, без якої не можуть обійтися нації, що прагнуть довести свою перевагу над іншими, маючи на увазі рідну країну [25,13].

Глобальна інформаційна війна сьогодні виявила, що йдеться не про боротьбу різних суперників, а про покарання одного з них і що подібна війна може вестися уже не державою, а самими міжнародними організаціями [5,21]. Йде справжня боротьба за громадську думку – ті ж телевізійні канали, зокрема, CNN та “Аль-Джазіра” є лише одними з бойових полів цієї інформаційної війни [14,15].

Терористичні акти, проведені в багатолюдних місцях у центральних містах США досягли своєї мети – вони посіяли страх та паніку серед населення. Сьогодні громадяни США, надивившись кадрів палаючих хмарочосів та зазнавши важких психічних травм, почали масово “хворіти” на так званій

“синдром кокона”, симптомами якого є замкненість у своєму внутрішньому світі, психічна неврівноваженість та депресія, байдужість за своє майбутнє. У США процвітають такі сфери похлуг, як кінопрокат, доставка замовлень за викликом; американці активніше займаються сексом [4,21].

У діях сучасних терористів легко простежуються гуманітарні технології інформаційних воєн: вони зацікавлені у широкому висвітленні їхніх акцій у ЗМІ заради якомога більшого резонансу. У цю систему вписуються і такі дії, як публікація різного роду маніфестів, декларацій, листівок, дача інтерв’ю та “засвітка” перед телекамерами [22,132]. Сьогодні висувуються припущення, що основною метою екстремістів було викликати удар у відповідь, в розрахунок на те, що це викличе такий ланцюг подій: силові військові дії □ невдоволення мусульманського світу □ рекрутування нових людських і фінансових ресурсів терористами □ розширення зони нестабільності та боротьби [7,35].

Атмосфера страху призвела до зростання агресивності в американському суспільстві. Всередині соціуму почалися процеси, які є складовою частиною інформаційних кампаній. Так, мова може йти про перенесення (любви чи ненависті) на інший об’єкт або про процес проєкції, який полягає у приписуванні іншим тих якостей, які людина не хоче визнавати у собі. Чим більше країна говорить про агресивність інших, тим більше є імовірність, що вона проєктує власні агресивні відчуття на інших [15,45]. Такий тип поведінки описав Ф.Ніцше: “Людина бачить у кожній хворобі, в кожній невдачі щось таке, за що вона повинна помститися кому-небудь іншому, - при цьому вона відчуває в собі силу і це втішає її” [11,400].

Процес ідентифікації примушує людину обирати: на чий бік пристати. Прикладом є промова президента США Дж. Буша у Конгресі 20 вересня 2001 року, в якій він проголосив своє кредо – “той, хто не з нами в боротьбі з тероризмом, той проти нас” [10,28]. Ідентифікація може відбуватися на рівні ідеології (лібералізм проти фундаменталізму та екстремізму), релігії (християнство проти ісламу), цінностей (свобода, права людини, демократія проти “східних” цінностей) тощо. Процес компенсації робить гіперболізованими деякі характеристики з

метою прикриття певних недоліків, наприклад, наголос на силових військових діях проти Афганістану.

Характерними ознаками американської інформаційної кампанії є персоніфікація та "демонізація" противника ("антихрист" бен Ладен, "тиран" і "диктатор" Хусейн); опора на міфологізацію, яка створює групові норми поведінки; довільні умовиводи, коли бездоказові умовиводи стають визначальними (наприклад, ситуація з українськими "кольчугами") та інші.

Офіційно проголошена США так звана "антитерористична війна" включила, по-суті, в себе як визначальну складову війну інформаційну. Кампанії проти Афганістану, а тепер й Іраку показали, що вони, загалом, вписуються в 4-и "аксіоми" ведення інформаційних воєн, запропонованих Г.Почепцовим, а саме:

1. Інформаційна війна ведеться як до, так і після звичайної війни, у ряді випадків виступаючи в ролі її замітника.
2. Початковий період звичайної війни характеризується максимальною інтенсивністю інформаційної війни, оскільки вона направлена на руйнування інформаційних об'єктів у технічному плані, тобто виконує як би традиційні функції.
3. Інформаційна війна завжди фіксується об'єктом, на який здійснюється вплив, із запізненням, що дозволяє почавшому її отримати усі переваги "першого удару" через принципово асиметричний характер інформаційної зброї.
4. Інформаційна війна в аспекті психологічних операцій будується шляхом надання емоційному аргументу раціонального характеру [15,386-387].

Використання США засобів масової комунікації для ведення інформаційної війни є показовим підтвердженням можливості використання процесу глобалізації для здійснення нового типу зовнішньої політики. Надзвичайно сильний вплив терактів у США на громадську свідомість став можливим за наявності розгалуженого телекомунікаційного простору. З цього можна зробити висновок, що сформувався новий вимір міжнародної безпеки – інформаційна безпека, рівень якої у майбутньому буде визначати загальну здатність держави захищати свої національні інтереси [5,19]. Події, що відбуваються у світі останнім часом, свідчать про різке

зменшення впливу інформаційно-психологічної боротьби на гарантування національної безпеки будь-якої держави. Сучасні інформаційні війни стали одним із важливих кроків у політичному житті країни для вибору варіантів мирного існування.

1. Арон Р. Мир і війна між націями. – К., 2000. – 688 с.
2. Бердяев Н. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – М., 1990. – 208 с.
3. Бритков В.Б., Дубовский С.В. Информационные технологии в национальном и мировом развитии // Общественные науки и современность. – 2000. – №1. – С.146-150.
4. Война В. Встигнути до Рамадану... // Політика і культура. – 2001. – №38-39. – С.20-23.
5. Глобальні виклики сучасності. Із засідання Наукової ради МЗС України 10 жовтня 2001 р. // Політика і час. – 2001. – №11. – С.8-33.
6. Клаузевиц К. О войне. – М., 1934. – 690 с.
7. Коломієць П. Четверта світова війна? // Політика і час. – 2001. – №10. – С.31-36.
8. Крутских А., Федоров А. О международной информационной безопасности // Международная жизнь. – 2000. – №2. – С.37-48.
9. Литвиненко О. Інформація і безпека // Нова політика. – 1998. – №1. – С.47-49.
10. Мартинов А. Виклик з боку терористів // Політика і час. – 2001. – №10. – С.23-30.
11. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни; Сумерки кумиров; Утренняя заря; Сборник. – Мн., 1999. – 512 с.
12. Оружие и конфликты XXI века // Международная жизнь. – 2001. – №9-10. – С.124-142.
13. Павленко Р. Гуманітарні аспекти інформаційної безпеки: виклики і відповіді // Людина і політика. – 2001. – №3. – С.81-93.
14. Почепцов Г. Війна – ніщо, імідж – усе // Політика і культура. – 2001. – №42. – С.15-17.
15. Почепцов Г. Информационные войны. – М. – К., 2001. – 576 с.
16. Почепцов Г. Психологически войны. – М. – К., 2000. – 528 с.
17. Рейман Л. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении // Вопросы философии. – 2001. – №3 – С.3-9.
18. Семинюженко В.В. нову еру міжнародних відносин. Тероризм: сучасні гуманітарні виклики та відповіді // Політика і час. – 2001. – №11. – С.3-7.

19. Сорокин П. Причины войны и условия мира // Социологические исследования. – 1993. – №12. – С.140-152.
20. Тоффлер Е. Третья хвиля. – К., 2000. – 480 с.
21. Требін М. Війни століття, що наступає: якими вони можуть бути? // Людина і політика. – 2001. – №2. – С.62-75.
22. Требін М. Тероризм: спроба проникнення в сутність // Людина і політика. – 2002. – №4. – С. 123-136.
23. Уткин А. Мировой порядок XXI века. – М., 2001. – 480 с.
24. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Мн., 1999. – 624 с.
25. Фулбрайт Дж. Самонадеянность силы. – М., 1967.